

УДК 347.51

А. І. Луцький

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права,
ректор

Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького

ОСОБЛИВОСТІ КЛАСИФІКАЦІЇ ШКОДИ ТА ЗБИТКІВ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Проблема відшкодування збитків має не лише важливе теоретичне значення (з точки зору розуміння поняття «збитки», співвідношення даного поняття з поняттями «школа» та «втрати»), а й практичне значення (визначення правових підстав відшкодування збитків, їх розрахунок та порядок компенсації).

Варто зазначити, що проблема відшкодування збитків прямо чи опосередковано висвітлена у наукових дослідженнях, які здійснили Ч.Н. Азімов, Д.В. Боброва, І.О. Дзера, О.В. Дзера, Ю.О. Заїка, Н.С. Кузнецова, І.М. Кучеренко, О.А. Підпригора, Я.М. Шевченко та ін.

Однак проблема класифікації збитків потребує додаткового наукового дослідження.

Тому предметом даної наукової статті виступатиме нормативно-правова класифікація збитків.

Перш, ніж приступити до класифікації шкоди та збитків, слід акцентувати увагу на наукових підходах, які спрямовані на висвітлення їх правової природи. Зокрема, у вітчизняній та зарубіжній науці цивільного права вироблені такі підходи щодо розуміння понять «школа», «збитки» «втрати» та відносно співвідношення між цими поняттями:

1) *напрямок науки цивільного права, згідно з яким школа – це зменшення або знищення як майнових, так і немайнових (особистих) благ, що охороняються законом* (Ю.О. Заїка [3], М.І. Панченко [7]). Згідно з таким підходом, школа включає в себе збитки (майнову школу) та моральну школу (шкоду, що заподіюється особистим немайновим благам). Тобто, у цьому випадку поняття «школа» є ширшим за значенням, оскільки поняттям «збитки» позначають лише матеріальну школу;

2) *напрямок науки цивільного права, який розглядає школу лише як збитки, що заподіяні виключно майну та майновим правам суб'єктів*, тобто в обсяг поняття «школа» не включено школу моральну, яка заподіюється особистим немайновим благам (Б.С. Антимонов [1]). Згідно з науковим підходом, «школа» та «збитки» за обсягом співпадають, ототожнюються саме за рахунок звуження змісту та обсягу поняття «школа» внаслідок виключення з його обсягу моральної шкоди;

3) у науці цивільного права «школа» також розглядається як наслідок неправомірної дії та невід'ємна умова цивільно-правової відповідально-

сті, елемент об'єктивної сторони правопорушення (О.С. Іоффе [4; 5; 6], Є.О. Харитонов [8] та ін.);

4) *школа також розглядається не лише у звуженому, суто цивілістичному (приватно-правовому) розумінні, а й у публічно-правовому значенні*, якщо ця школа заподіюється незаконними діями державних органів або включає в себе інші елементи публічно-правового характеру (Л.В. Бойцова [2]);

5) стосовно поняття «збитки» в науці цивільного права існують два основні підходи: а) підхід, за яким «збитки» ототожнюються зі «шкодою» у тому випадку, коли до обсягу поняття «школа» не включається моральна школа, яка заподіюється особистим (немайновим) благам; б) підхід, за яким школа поділяється на матеріальну школу (збитки) та моральну, а збитки, що ознаменують собою матеріальну школу, є при цьому різновидом шкоди; в) підхід, згідно з яким збитки є матеріальною формою виразу шкоди;

Поняття «школа» та «збитки» на законодавчому рівні детерміновані в Цивільному кодексі України. Зокрема, поняття «школа» інтерпретується одразу у декількох значеннях:

1. *Як підстава виникнення цивільних прав в уповноважених суб'єктів, що закріплено в уповноважувачих правових нормах*. Як зазначено в абз. 3 ч. 2 ст. 11 ЦК України, підставою виникнення цивільних прав та обов'язків є завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі [10].

Право уповноважених суб'єктів на відшкодування заподіяної їм шкоди регламентовано також нормами Особливої частини ЦК України. Згідно з ч. 3 ст. 386 ЦК України власник, права якого порушені, має право на відшкодування завданої йому майнової та моральної шкоди. У ч. 2 ст. 393 ЦК України зазначається, що власник майна, права якого порушені внаслідок видання правового акта органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування, має право вимагати відновлення того становища, яке існувало до видання цього акта. У разі неможливості відновлення попереднього становища власник має право на відшкодування майнової та моральної шкоди. Разом із тим ч. 1 ст. 394 ЦК України встановлює правило, за яким власник земельної ділянки, житлового будинку,

інших будівель має право на компенсацію у зв'язку зі зниженням цінності цих об'єктів у результаті діяльності, що призвела до зниження рівня екологічної, шумової захищеності території, погіршення природних властивостей землі [10].

2. *Як підстава виникнення цивільних обов'язків у зобов'язаних суб'єктів, визначених у зобов'язальних правових нормах.* Прикладом цього є як цитований вище абз. 3 ч. 2 ст. 11 ЦК України [10] в частині виникнення цивільних обов'язків, так і ст. 276 [10], у якій зазначається, що орган державної влади, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, фізична особа або юридична особа, рішеннями, діями або бездіяльністю яких порушено особисте немайнове право фізичної особи, зобов'язані вчинити необхідні дії для його негайного поновлення. А якщо дії, необхідні для негайного поновлення порушеного особистого немайнового права фізичної особи, не вчиняються, суд може постановити рішення щодо поновлення порушеного права, а також відшкодування моральної шкоди, завданої його порушенням.

3. *Як межа здійснення цивільних прав, викладена у забороняючих цивільно-правових нормах.* Стаття 11 ЦК України встановлює межі здійснення цивільних прав. Відповідно до ч. 2 ст. 13 ЦК України при здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині. У ч. 3 ст. 11 ЦК України зазначається, що не допускаються дії особи, які вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі [10].

В окремих статтях ЦК України шкода визнається, як межа здійснення конкретних цивільних прав. Зокрема, відповідно до ч. 5 ст. 319 ЦК України власник не може використовувати право власності на шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі.

4. *Як підстава для застосування різних способів захисту цивільних прав та інтересів, та як підстава для застосування цивільно-правової відповідальності.* Зокрема, у абз. 8 та 9 ч. 2 ст. 16 ЦК України способами захисту цивільних прав та інтересів судом відповідно визначаються, по-перше, відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди, а по-друге – відшкодування моральної (немайнової) шкоди [10].

У Цивільному кодексі України поняття «шкода» також диференціюється на майнову шкоду («збитки») та моральну шкоду. Відповідно до ст. 22 ЦК України особа, якій завдано збитків у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування. Збитками, відповідно до ст. 22 ЦК України, визнаються: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила

або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода).

Збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі. Якщо особа, яка порушила право, одержала у зв'язку з цим доходи, то розмір упущеної вигоди, що має відшкодуватися особі, право якої порушено, не може бути меншим від доходів, одержаних особою, яка порушила право.

На вимогу особи, якій завдано шкоди, та відповідно до обставин справи майнова шкода може бути відшкодована і в інший спосіб, зокрема, шкода, завдана майну, може відшкодуватися в натурі (передання речі того ж роду та тієї ж якості, поладження пошкодженої речі тощо) [10].

Враховуючи вищевказані наукові підходи та положення чинного ЦК України, потрібно здійснити науково-практичну класифікацію шкоди та збитків, яку покласти в основу розвитку цивільного законодавства України в частині визначення розміру та способів відшкодування цих збитків.

Багатоманітність форм заподіяння збитків, характер нормативного закріплення способів відшкодування збитків обумовлює їх класифікацію за різними критеріями.

На базі норм Конституції України, які на загальноправовому рівні визначають правові наслідки заподіяння збитків як різновиду шкоди, можна встановити також класифікацію окремих видів збитків.

У першу чергу, зі змісту ч. 4 ст. 32, ст. 56, ст. 62 Конституції України [9] буквально закріплена юридична класифікація шкоди, як найзагальнішої категорії, за об'єктом посягання на:

1) збитки (шкоду, що заподіяна майну, майновим правам та інтересам суб'єктів);

2) моральну шкоду (шкоду, що заподіяна їх особистим (немайновим) благам).

Далі збитки (як різновид шкоди) на базі положень Основного Закону України також можна класифікувати за суб'єктами заподіяння на:

1) збитки, заподіяні загальними суб'єктами (фізичними, юридичними особами та ін.), визначені у ст. 66 Конституції України («Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані ним збитки»);

2) збитки, заподіяні спеціальними суб'єктами (органами державної влади, включаючи судові та правоохоронні органи, та органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами), що впливає зі ст. 56 («Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної ... шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів міс-

цевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень») та ст. ч. 4 ст. 62 Конституції України («У разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну ... шкоду, завдану безпідставним засудженням») [9]. У цитованих вище положеннях Конституції України під матеріальною шкодою розуміються саме збитки.

Зі ст. 56 та ч. 4 ст. 62 випливає ще один критерій класифікації збитків – критерій суб'єкта відшкодування, оскільки суб'єкти заподіяння збитків та суб'єкти відшкодування можуть не співпадати (наприклад, відповідно до ст. 56 та ч. 4 ст. 62 Конституції України суб'єктами заподіяння шкоди в цілому та збитків зокрема визнаються органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові і службові особи, а суб'єктами відшкодування – держава чи органи місцевого самоврядування) [9].

За колом суб'єктів, яким заподіяно збитки, ці збитки, можна класифікувати на:

1) індивідуальні (особисті, такі, що спрямовані проти майнових інтересів людини, особи);

2) суспільні (такі, що спрямовані проти майнових інтересів суспільства).

Зокрема, у ч. 3 ст. 13 закріплено, що «власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству», а у ч. 7 ст. 41 Конституції України зазначається, що «використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства...» [9]. У цитованих положеннях мова також іде, крім загального поняття «шкода», і про збитки, які є різновидом шкоди, що позначає матеріальну шкоду.

На підставі норм, викладених у ч. 3 ст. 13, ч. 7 ст. 41, ч. 1 ст. 50 та ст. 66 Конституції України [9], можна також класифікувати збитки за сферами суспільного життя, яким вони заподіяні, а саме, на:

1) економічні (у сфері власності та господарювання);

2) екологічні (збитки, заподіяні доквіллю в цілому та окремим природним ресурсам зокрема).

Згідно з ч. 1 ст. 22 ЦК України, збитки класифікуються на:

1) прямі або реальні збитки, тобто втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права;

2) непрямі збитки або упущена вигода – доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене [10].

Зі змісту ч. 2 ст. 22 ЦК України, на наш погляд, випливає, що збитки за обсягом відшкодування можна класифікувати на:

1) такі, що відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі;

2) такі, що відшкодовуються частково, якщо договором або законом передбачено їх відшкодування у меншому розмірі;

3) такі, що відшкодовуються у кратному обсязі, якщо договором або законом передбачено їх відшкодування у більшому розмірі [10].

З ч. 2 ст. 22 ЦК України також випливає такий критерій класифікації збитків, як правова підстава їх відшкодування. За цим критерієм збитки можуть бути класифіковані на:

1) збитки, що відшкодовуються у порядку, встановленому законом;

2) збитки, що відшкодовуються у порядку, встановленому договором [10].

Відповідно до ч. 4 ст. 22 ЦК України на вимогу особи, якій завдано шкоди, та відповідно до обставин справи майнова шкода може бути відшкодована і в інший спосіб, зокрема, шкода, завдана майну, може відшкодовуватися в натурі (передання речі того ж роду та тієї ж якості, пошкодження речі тощо) [10].

На базі аналізу змісту ч. 4 ст. 22 ЦК України можна також встановити, що збитки класифікуються за способом їх відшкодування на групи:

1) збитки, які відшкодовуються у грошовій формі;

2) збитки, які відшкодовуються у натуральній формі [10].

Таким чином, проведена нами класифікація шкоди та збитків дала нам можливість встановити:

1) у частині нормативної класифікації збитків слід узгодити положення чинного ЦК зі статтями Конституції України, де висвітлено права особи на відшкодування шкоди та збитків, а також підстави їх відшкодування;

2) у чинному ЦК України доцільно прийняти окрему статтю під назвою «Класифікація шкоди та збитків», в основу якої покласти обґрунтовану нами класифікацію шкоди та збитків.

Література

1. Антимонов Б.С. Гражданская ответственность за вред, причиненный источником повышенной опасности / Б.С. Антимонов. – М.: Юр. лит. 1952. – 300 с.
2. Бойцова Л.В. Ответственность государства и судей за вред, причиненный гражданам при отправлении правосудия / Л.В. Бойцова // Журнал российского права. – 2001. – № 9. – С. 48–49.
3. Заїка Ю.О. Українське цивільне право: навч. посіб. / Ю.О. Заїка. – К. Істина, 2005. – 312 с.
4. Иоффе О.С. Обязательства по возмещению вреда / О.С. Иоффе. – Л.: изд-во ЛГУ, 1951. – 515 с.
5. Иоффе О.С. Ответственность по гражданскому праву / О.С. Иоффе. – Л., 1955. – 412 с.
6. Иоффе О.С. Избранные труды по гражданскому праву / О.С. Иоффе. – М., 2000. – С. 460–508.
7. Панченко М.І. Цивільне право України: навч. посіб. / М.І. Панченко. – К.: Знання, 2005. – 583 с.
8. Харитонов Є.О. Цивільне право України: підручник / Є.О. Харитонов, Н.О. Саніахметова. – К.: Істина, 2003. – 776 с.

9. Конституція України від 28.06.1996 року з наступними змінами і доповненнями. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

10. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 // ВВР України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.

Анотація

Луцький А. І. Особливості класифікації шкоди та збитків за цивільним законодавством України. – Стаття.

У статті висвітлено основні наукові та нормативні підходи до класифікації шкоди та збитків. При цьому, на думку автора, доцільно узгодити положення чинного ЦК зі статтями Конституції України, де висвітлено права особи на відшкодування шкоди та збитків, а також підстави їх відшкодування. Крім того, у чинному ЦК України доцільно прийняти окрему статтю під назвою «Класифікація шкоди та збитків», в основу якої покласти обґрунтовану нами класифікацію шкоди та збитків.

Ключові слова: шкода, збитки, відшкодування шкоди, відшкодування збитків, класифікація шкоди, класифікація збитків.

Аннотация

Луцкий А. И. Особенности классификации вреда и убытков по гражданскому законодательству Украины. – Статья.

В статье отражены основные научные и нормативные подходы к классификации вреда и убытков. При

этом, по мнению автора, целесообразно согласовать положения действующего Гражданского кодекса статьями Конституции Украины, где отражены права человека на возмещение вреда и убытков, а также основания их возмещения. Кроме того, в действующем Гражданском кодексе Украины целесообразно принять отдельную статью под названием «Классификация вреда и убытков», в основание которой положить обоснованную нами классификацию вреда и убытков.

Ключевые слова: вред, убытки, возмещение вреда, возмещение убытков, классификация вреда, классификация убытков.

Summary

Lutsky A. I. Features of classification of damage and losses for civil legislation of Ukraine. – Article.

In article basic scientific and regulatory approaches to classification of damage or loss have been investigated. At same time, according to author, it is appropriate to align provisions of Civil Code of articles of Constitution of Ukraine, which reflects human right to compensation for damage and loss, as well as basis for their compensation. In addition, Civil Code of Ukraine is advisable to take a separate article entitled «Classification of damage and loss» in base of which put us a reasonable classification of damage or loss.

Key words: damage, loss, injury compensation, damages, injury classification, classification of damages.